

Література:

1. Карамушка Л. М., Гнускіна Г.В. *Психологія професійного вигорання підприємців* : монографія. Київ : Логос, 2018. 198 с.
2. Карамушка Л. М., Москальов М. В. *Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації*: монографія. Львів : Сподом, 2011. 216 с.
3. Карамушка Л. М. *Формування конкурентоздатної управлінської команди*: монографія. К. : Фірма «ІНКОС», 2007. 268 с.
4. Когут О. О. *Психологія стресостійкості особистості*: монографія. Кривий Ріг : Видавець Р. А. Козлов, 2021. 288 с.
5. *Розвиток психологічної культури особистості в процесі безперервної освіти*. За редакцією С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 224 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-259-3-9>

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PREVENTION
OF BULLYING IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Makarova O. P.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor,
Department of Pedagogy
and Psychology
Kharkiv National University
of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine*

Макарова О. П.

*кандидат психологічних наук,
доцент,
старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного
університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Chervonyi P. D.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Department of Pedagogy
and Psychology
Kharkiv National University
of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine*

Червоний П. Д.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та
психології факультету № 3
Харківського національного
університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Контроль і запобігання жорстокості, насильству і злочинам у підлітковому середовищі є соціально значущим та актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний і міжвідомчий характер.

Відомий психолог І. Кон наголошував, що «булінг» є міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем. Найчастіше мова йде про відносини у дитячому середовищі [4].

Войцах Т. визначав булінг як тиск, дискримінацію, цькування та терор. Це тривалий процес свідомого та жорстокого ставлення (фізичного чи психічного) з боку учня або групи до конкретної дитини; його застосовує така особистість, що прагне використовувати власну силу, реалізувати власні ресурси, виявляє бажання продемонструвати владу, щоб залякати, принизити, заподіяти шкоду іншому (слабшому) [3, с. 36].

Норвезький дослідник Дан Олвеус визначає типологічні риси дітей, які схильні до булінгу, а саме: вони відчують потребу в домінуванні і підкоренні собі інших учасників навчально-виховного процесу, таким чином досягаючи своїх цілей; імпульсивні і легко приходять у стан роздратування; агресивно поведуть себе по відношенню до дорослих, у тому числі й до батьків; відсутнє співчуття до своїх жертв; відчують себе сильнішими за інших. Як відмічає Д. Олвеус, типові жертви булінгу, також мають свої риси: вони лякливі, чуттєві, замкнені, сором'язливі, характеризуються підвищеною тривожністю, невпевнені в собі, відчують себе нещасними, мають низький рівень самоповаги, схильні до депресій і дуже часто міркують про самогубство, відчують фізичну слабкість у порівнянні з іншими та утруднені процеси спілкування з однолітками, їм легше спілкуватися з дорослими. Також існує ще одна категорія жертв булінгу, так звані провокуючі жертви, або буліжертви. Це діти, які відчують складнощі у навчанні, письмі, читанні і (або) страждають розладами уваги та підвищеною збудливістю. За своєю природою такі діти неагресивні, їхня поведінка часто викликає роздратування у однолітків, учителі їх також не люблять, що робить їх легкою здобиччю і жертвою булінгу. В свою чергу, це сприяє закріпленню соціально невідповідних психологічних рис і стилю поведінки [6, с. 11–14].

Дроздов О. зазначає, що ситуація булінгу, призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, зниження самооцінки, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація) наслідків [8, с. 126–131].

На думкою Барліт О. щодо основних причини боулінгу відносяться погіршення соціально-економічних умов, експресивний стан соціуму, поширення негативних тенденцій і антисоціальних проявів у суспільстві, жорстокість, байдужість або гіперопіка у сім'ї, дезадаптованість у навчальному закладі, низька нервово-психологічна стійкість дітей та молоді, невміння конструктивно вирішувати особистісні проблеми, відсутність стійких інтересів, цікавого організованого дозвілля, неможливість самовираження, самореалізації тощо [2, с. 18]. Також до однієї з причини може бути порушення педагогічної етики вчителями, нерівність позицій у взаємодії вчитель-учень, що виступає основою, базисом формування булінг-поведінки.

У зв'язку з таким різноманіттям чинників, роботу з профілактики булінгу необхідно планувати у спільній взаємодії соціального педагога, психолога, вчителів, адміністрації закладу освіти; працювати не лише з дитиною, яка стала жертвою, чи з переслідувачем, але й з усім учнівським колективом.

Ефективним методом профілактики негативних явищ в освітньому середовищі, інформування про наслідки небезпечної та ризикованої поведінки, формування моделей здорового способу життя і безпечної поведінки в ситуаціях ризику, підвищення рівня правової обізнаності і культури та відповідального ставлення до життя і здоров'я є соціально-педагогічний тренінг. Під ним розуміють будь-яке активне соціально-педагогічне навчання, що здійснюється з опорою на механізми групової взаємодії.

До основних видів соціально-психологічної профілактики насильства в учнівському середовищі належать: первинна, вторинна та третинна профілактика. Кожен із видів профілактики має свої особливості [5].

До первинної соціально-психологічної профілактики відноситься: формування активного стилю життя, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості.

Вторинна соціально-психологічна профілактика може здійснюватися шляхом розроблення і проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства; тренінгових програм «Рівний – рівному», «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі» тощо.

Третинна соціально-психологічна профілактика спрямована на інтегрування в соціальне середовище осіб, які потерпіли від насильства. Цей вид профілактики здійснюється на особистісному рівні [1, с. 70].

Пріоритетні напрями профілактики - зміст та форми превентивної роботи щодо попередження агресивних проявів та насилля в навчальних закладах:

1. організаційно-методичний напрям – ініціювання, обговорення та планування спільних дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського самоврядування та батьківської громадськості, спрямованих на профілактику виявлених недоліків у роботі навчального закладу з окресленої проблеми;

2. ознайомлення учасників навчально-виховного процесу з нормативно-правовою базою та регулюючими документами щодо превенції проблеми насилля в освітньому середовищі;

3. проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій;

4. запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи;

5. організація роботи гуртків, факультативів із психології;

6. створення інформаційних куточків для учнів із переліком організацій, до яких можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень;

7. організація та проведення в школі спортивних змагань командного типу, виходячи з того, що брак тактильного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки;

8. зосередження уваги на психосексуальному вихованні дітей, зокрема прийнятних способах вираження особистісних симпатій; знайомлення учителів і дітей з інформацією про прояви насильства та його наслідки повинно мати систематичний характер [9, с. 27].

Просвітницький напрям виявляється у формах: лекційна робота; організація конкурсів, фестивалів, акцій; організація клубів із правових знань; лекторії (кіно, відео) правових знань; організація на базі навчального закладу консультативних пунктів.

Корекційно-розвивальний - у запровадженні на базі школи програм заміщення агресії серед дітей, які до неї схильні, тренінгів із розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та призупинення проявів агресії, заміни агресивної поведінки на асертивну, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, толерантності; коригування не лише наявних агресивних форм поведінки дітей, а й формування нових позитивних форм; формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці

дітей з метою формування єдиного погляду на існуючу проблему; подолання егоцентризму і розвиток емпатійних якостей [7. с. 84–93].

У роботі з дітьми, які мають прояви агресивної поведінки педагогічну діяльність слід спрямовувати на: корекцію взаємовідносин з оточенням; подолання егоцентризму (характерної риси агресорів); розвиток стійкого і виразного інтересу до будь-якого виду діяльності; виховання вольових рис характеру (уміння доводити справу до кінця, досягати поставленої мети, вміння стримувати себе, зокрема в кон-фліктній ситуації); тренування уваги, спокою, терпіння.

Профілактичний напрям має свою специфіку у тому, що роботу потрібно проводити з педагогічними працівниками та батьківською громадськістю.

Практичному психологу навчального закладу необхідно брати участь у роботі тематичних педагогічних нарад, на яких робити повідомлення про інноваційні технології навчально-виховного процесу, інтегрувати в педагогічну практику останніх досягнень педагогіки та психології з питань навчання і виховання учнів різних вікових категорій, здійснювати психологічний супровід молодих учителів, а також роботу з профілактики емоційного вигорання. Робота з батьківською громадськістю передбачає використання як просвітницьких форм та методів роботи, так і практичних занять: батьківські збори, консультації, педагогічний консиліум, лекція, семінар [10].

Для профілактичної роботи щодо запобігання булінгу, потрібно залучати не тільки педагогів, а й батьків, громаду, самих учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію тощо.

До антибулінгових шкільних заходів відносять: попередження, або зупинення шкідливої поведінки, яка спрямована на заподіяння шкоди іншому; реагування на випадки булінгу розумно, адекватно (педагогам і психологам потрібно застосовувати професійні знання і уважне ставлення до кожної дитини);

захищати учнів, які стають жертвами булінгу, допомагати їм у подоланні негативних наслідків булінгу; застосовувати дисциплінарні покарання до учнів, які ініціюють булінг і допомагати їм зробити правильні висновки щодо неприпустимості подібної поведінки і власної відповідальності за свої дії.

Велика увага приділяється превентивним заходам, а саме: ефективному управлінню школою, коли чітко робиться акцент на неприпустимості булінгу; використанню навчальних можливостей з метою попередження булінгу (необхідно включати питання, пов'язані з булінгом у навчальні програми з певних предметів); організації

соціальних заходів, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних з булінгом і попередження його випадків (наприклад, антибулінговий тиждень, конференції, присвячені зазначеній проблематиці).

Таким чином, ефективна робота з булінгом, як важливий напрямок виховання гендерної культури молодого покоління, можлива за умови утвердження його у державній освітній політиці. Необхідно готувати педагогів до профілактичної роботи з булінгом у закладах школи, а також обов'язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, правоохоронні служби тощо.

Література:

1. Абсаямова К.З. Особливості соціального статусу, соціальних ролей та альтруїзму у підлітків, що використовують булінг у відносинах/ К.З. Абсаямова, О. Л Луценко // *Соціальна психологія*. 2013. № 55. С. 65–76.
2. Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Лунченко Н.В., Матвійчук М.М. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». К. : 2018. 140 с.
3. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс. 2013. 82 с.
4. Варій М.Й. Загальна психологія: навч. посіб. Центр учб. літ., 2007. 968с
5. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посіб. / Н.Ю. Максимова, Л.А. Мороз, Л. І. Мороз, С.І. Яковенко; за ред. С.І. Яковенка. Київ : КЮІ КНУВС. 2005. 200с.
6. Киричок В. Тренінги та розвиток комунікацій. Соціальна психологія. 2015. № 1. С. 11–14.
7. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновлення правосуддя в Україні. 2009 № 1–2 (13). С. 84–93.
8. Лушпай Л.І Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення(на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Український альманах. 2010. Вип. 4 .С. 126–131.
9. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2015. № 4. С. 26–28
10. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини: навч. посіб. / за заг.ред. д-ра юрид. наук. доц. Д.В. Швеця, [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с.